

Europese expansie en migratie

P.C. Emmer

De etnische samenstelling van onze wereld is er de afgelopen eeuwen niet eenvoudiger op geworden. Zo werden er onlangs in Peru en Argentinië presidenten herkozen, die met hun bijnamen 'de Chinees' en 'de Turk' grote populariteit hadden verworven. De huidige president van Peru, Fujimori, stamt namelijk uit een familie van migranten, die in de vorige eeuw uit Japan (dus niet China) naar Zuid-Amerika is gekomen op zoek naar werk en de huidige president van Argentinië, Menem, stamt uit een migrantengeslacht van Syrisch-Libanese afkomst, een gebied dat inderdaad ooit aan Turkije behoorde.

Een migrantenverleden kan overigens niet alleen een positieve uitwerking hebben. Zo ontstond er in 1959 enige opwinding over een foto van Fidel Castro - toen pas aan de macht -, waarop een Chinees gezicht was te zien. Het commentaar in de New York Times veronderstelde dat dit gezicht in de entourage van Castro het bewijs was voor het feit, dat de revolutie op Cuba zou uitdraaien op een communistische dictatuur naar Chinees model. Gelukkig wist een lezer van de krant in de rubriek ingezonden brieven te melden dat Cuba in de vorige eeuw meer dan 100.000 arbeiders uit China had laten overkomen. De Chinees op de foto was wellicht een nakomeling van die groep arbeiders en had in dat geval geen enkele band met het regime in Peking.

Deze voorbeelden maken duidelijk dat de etnische samenstelling van de wereldbevolking door de intercontinentale migratie aanzienlijke veranderingen heeft ondergaan. Veel van deze migratie was het gevolg van de expansie en contractie van Europa's invloed overzee. In deze bijdrage zal eerst aandacht worden besteed aan de omvang en de periodisering van de intercontinentale migratie. Vervolgens zullen de demografische, culturele en sociaal-economische verschillen worden besproken tussen Europese migranten enerzijds en die uit Afrika en Azië anderzijds. Het laatste deel van deze bijdrage zal aandacht geven aan de integratie en acceptatie van de Europese, Afrikaanse en Aziatische migranten in de ontvangende landen. In de conclusie zullen een aantal suggesties worden gedaan voor verder onderzoek. Dat onderzoek kan ons helpen om de gevolgen van de huidige migratie beter te beoordelen, hoewel die niet langer verbonden is met de expansie van Europa overzee.

De omvang van de intercontinentale migratie

Het is niet moeilijk een periodisering te ontwerpen van die migratiestromen, die het gevolg waren van de Europese expansie overzee. Zowel de expansie als de daarmee verbonden migratie voltrokken zich in twee fasen. Vóór 1800 slaagde Europa er weliswaar in om grote delen van de Nieuwe Wereld te koloniseren, maar in Afrika en Azië kwamen de Europeanen niet veel verder dan het vestigen van een aantal handelsnederzettingen, waar nauwelijks vraag was naar Europese kolonisten. Na 1800 kwam in deze situatie verandering;

Europa veroverde grote delen van Azië en bijna geheel Afrika en voltooide bovendien de kolonisatie van de gehele Nieuwe Wereld alsmede van Australië en Nieuw-Zeeland.

Vóór 1800 waren het niet de aard en de omvang van de Europese veroveringen overzee, die het volume van de migratie overzee bepaalden, maar de beperkte financiële en technische mogelijkheden in die periode. In de drie eeuwen tussen 1500 en 1800 deed de expansie van Europa twee migratiestromen ontstaan, die beide gericht waren op de Nieuwe Wereld: ten eerste de gedwongen migratie van ongeveer negen miljoen Afrikanen, en ten tweede de emigratie van twee miljoen Europeanen. Deze twee migratiestromen maakten het mogelijk om in Noord- en Zuid-Amerika niet alleen een groot aantal vestigingskolonies te stichten, maar ook een aanzienlijk aantal plantagekolonies.¹

Na 1800 bleven zowel de etnische samenstellingen als de bestemmingen van de intercontinentale migratiestromen een tijd lang ongewijzigd. Na 1850 echter veranderde dit. Het aantal migranten onderging een dramatische vergroting: toen werden in één decade soms meer migranten vervoerd dan in één van de drie eeuwen vóór 1800. Bovendien maakten niet langer Afrikaanse slaven, maar vrije Europeanen de overgrote meerderheid van de migranten uit. Tussen 1800 en 1960 namen ten minste 61 miljoen Europeanen deel aan de intercontinentale migratie. Noord-Amerika bleef - net als vóór 1800 - de hoofdbestemming: 44 miljoen of 70 procent van de Europese emigranten trokken naar de Verenigde Staten en Canada. De overigen migreerden naar Zuid-Amerika (12 procent), naar Zuid-Afrika, Australië en Nieuw-Zeeland (9 procent) en naar het Aziatische deel van Rusland (9 procent).²

Na 1800 daalde het aandeel van migranten uit Afrika en Azië drastisch: zowel absoluut als relatief. Tussen 1800 en 1970 namen waarschijnlijk niet meer dan 6 à 7 miljoen Afrikanen en Aziaten aan de intercontinentale migratie deel. Ongeveer de helft van dit aantal bestond uit Afrikanen, die gedwongen naar de Nieuwe Wereld werden gebracht. Gedurende de eerste helft van de negentiende eeuw veranderde er in de intercontinentale migratie vanuit Afrika maar weinig in vergelijking met de periode daarvoor ondanks de talloze internationale maatregelen om de slavenhandel tegen te gaan. Het aantal Afrikaanse migranten, dat niet als slaaf maar als contractarbeider naar de Nieuwe Wereld werd gehaald, bedroeg ten hoogste 200.000.

Migranten uit Azië

Een nieuwe groep, die in de vorige eeuw aan de intercontinentale migratie ging deelnemen, waren de Aziaten. In totaal waren dat er ongeveer 1,3 miljoen. De helft van deze migranten bestond uit arbeidscontractanten, die als plantagearbeiders en mijnwerkers te werk werden gesteld in het Caribische gebied, Latijns-Amerika, Zuid-Afrika, Uganda, Mauritius, Australië, Sumatra en Fiji. Aan deze migratie kwam tijdens de Eerste Wereldoorlog een einde. Na de Tweede Wereldoorlog ontstond er weer een migratiegolf onder de

Aziaten en Afrikanen, ten gevolge van de dekolonisatie, met een omvang van ongeveer 2 miljoen.³

Als we alle migranten uit de periode van voor en na 1800 bij elkaar tellen, dan bedraagt het totaal aantal migranten van Europese origine ongeveer 65 miljoen en het totaal aan Aziatische en Afrikaanse migranten ongeveer 15 miljoen. Deze verschillen in aantallen laten duidelijk uitkomen, dat de Europeanen - gelet op hun relatief kleine aandeel in de wereldbevolking - de nooduitgang van de intercontinentale migratie veel frequenter hebben gebruikt dan de Afrikanen en Aziaten. Zelfs als we ons beperken tot de periode na de Tweede Wereldoorlog, dan blijft het aandeel van de Europeanen in de intercontinentale migratie indrukwekkend. Zoals gezegd, tussen 1945 en 1960 bleven de Europeanen in grote getale hun continent verlaten, terwijl bovendien miljoenen ex-Europeanen vanuit de voormalige koloniën naar Europa kwamen. In totaal kan de omvang van de Europese migratiestromen tussen 1945 en 1970 op ongeveer 7 miljoen worden gesteld, terwijl het aantal migranten van Aziatische en Afrikaanse origine nog niet de helft daarvan bedroeg.⁴

Overigens zijn er bij deze berekeningen drie kanttekeningen te maken. In de eerste plaats is het noodzakelijk om erop te wijzen dat alle genoemde getallen zeer onnauwkeurig zijn; ze zijn slechts bedoeld om de relatieve omvang van de verschillende migratiestromen aan te duiden.

In de tweede plaats dient erop gewezen te worden dat de expansie van Europa niet alleen migratiestromen tussen de continenten heeft teweeg gebracht, maar ook omvangrijke migraties heeft veroorzaakt binnen elk van de continenten. Zo was een deel van de arbeidsmigratie binnen Europa het directe gevolg van de expansie overzee. Door die expansie was het noodzakelijk, dat verscheidene landen hun handelsvloot, hun marine en hun leger vergrootten. Daardoor steeg de vraag naar jonge, ongehuwde mannen en deze vraag ging soms ver uit boven het lokale of regionale aanbod van dit soort arbeid. Het gevolg was dat omvangrijke groepen migranten over steeds grotere afstanden naar de havensteden van West-Europa trokken, op zoek naar werk.⁵

Hetzelfde verschijnsel maar met andere oorzaken deed zich voor in Noord- en Zuid-Amerika, waar grote aantallen Indianen wegtrokken van de gebieden, die de Europeanen hadden gekoloniseerd. In Afrika ontstonden er in de achttiende eeuw interne migratiebewegingen ten gevolge van de toenemende slavenhandel aan de kusten. Ook de vestiging van Europese kolonisten in Zuid-Afrika, Kenia en Noord-Afrika had interne migraties onder de Afrikanen en Arabieren tot gevolg. In Azië trokken veel Indiërs en Chinezen over grote afstanden naar de handelsposten die de Europeanen hadden ingericht. Voorts vond er migratie plaats naar die gebieden, waar de lokale landbouw en nijverheid produceerden voor export naar Europa. Als voorbeeld zij gewezen op de voorvaders van de Chinese minderheid in Indonesië en van de Indiase Tamils op Ceylon, die hun geboorteland hebben verlaten ten gevolge van de economische veranderingen die de Europese expansie in Azië teweeg heeft gebracht.⁶

Een derde aantekening betreft het feit, dat de hiervoor genoemde cijfers alleen betrekking hebben op de aantallen migranten. Als we ook hun nakome-

lingen zouden meetellen, ontstaat er een volstrekt ander beeld. Het meest sprekende voorbeeld is, zonder twijfel, het grote verschil in demografische ontwikkeling van de ex-Europese en ex-Afrikaanse bevolking in de Nieuwe Wereld. Rond 1800 telden Noord- en Zuid-Amerika maar liefst 13,5 miljoen inwoners van Europese afkomst, terwijl er tussen 1500 en 1800 ten hoogste 2 miljoen Europeanen naar de overkant van de Atlantische Oceaan zijn verhuisd. Daarentegen werd het aantal ex-Afrikanen in Noord- en Zuid-Amerika rond 1800 op ongeveer 6,5 miljoen geschat, terwijl er tussen 1500 en 1800 maar liefst 9 miljoen Afrikaanse slaven naar de beide delen van de Nieuwe Wereld zijn gebracht. Deze cijfers maken duidelijk, dat de Afrikaanse slaven veel minder in staat waren zich in de Nieuwe Wereld te handhaven dan de Europese immigranten.

Overigens gold dat niet voor alle slaven. Recent onderzoek heeft aangetoond dat zowel in Noord- als Zuid-Amerika gebieden met een gematigd klimaat een aanzienlijke demografische groei kenden zowel van hun Europese als van hun Afrikaanse bevolking. Daarentegen werden de tropische gebieden in de Caribische regio en in Brazilië gekenmerkt door een tegengestelde demografische ontwikkeling: daar vertoonden zowel de zwarte als blanke bevolkingsgroepen juist een sterke daling. Deze cijfers bevestigen de aantekening, dat de omvang van de intercontinentale migratiestromen en de omvang van de daaruit voortkomende migrantengemeenschappen niet noodzakelijkerwijs verband met elkaar houden.⁷ In dat verband zij nog eens gewezen op het huidige aantal Chinezen op Cuba, dat thans heel bescheiden is. Toch zijn er in de vorige eeuw meer dan 100.000 Chinezen naar het eiland gehaald. Er waren echter maar zeer weinig vrouwen bij, zodat deze groep migranten nauwelijks een spoor op Cuba heeft achtergelaten.

De twee intercontinentale migratiecircuits

Al deze getallen maken duidelijk, dat er van twee migratiecircuits sprake was: een goed en een slecht circuit. Deelname aan het goede circuit maakte het de migranten mogelijk om zich te emanciperen uit een uitzichtloze situatie thuis van honger en epidemieën en om overzee een nieuwe toekomst op te bouwen. Alleen daar konden veel van de toenmalige levensidealen worden verwezenlijkt: een stuk grond bezitten, vroeg trouwen en veel kinderen krijgen, die op hun beurt ook weer grond konden bezitten. Deze levensidealen uit de periode van het *ancien régime* mogen dan afwijken van het huidige emancipatie-ideaal, ze betekenden wel dat één generatie zich in twintig tot dertig jaar kon verdubbelen. Als extreem voorbeeld wijs ik op de bevolking van Frans Canada in de zeventiende eeuw, waar bijna de helft uit kinderen onder de vijftien jaar bestond, omdat het gemiddelde aantal overlevende kinderen per vrouw hoger was dan acht!⁸

Voor de deelnemers aan het tweede migratiecircuit stonden de zaken er anders voor. Verhuizing uit Afrika en Europa naar de tropische gedeelten van de Nieuwe Wereld betekende niet een *verlenging*, maar een *verkorting* van de

levensverwachting. Deze migranten kregen niet meer, maar minder kinderen. Voor dit laatste verschijnsel zijn talloze verklaringen aangevoerd. Het lag voor de hand om te veronderstellen, dat de behandeling van de slaven veel slechter was dan die van de blanke migranten. Er werd ook gesuggereerd dat de slavinnen in de Nieuwe Wereld geen kinderen wilden krijgen, die een toekomst als slaaf te wachten zou staan, en dat zij daarom vaak abortus pleegden.⁹ Weer anderen legden de nadruk op het feit, dat zich onder de Afrikaanse slaven veel meer mannen bevonden dan vrouwen en dat de ongelijke sex-ratio de oorzaak vormde van de bevolkingsachteruitgang van de Afrikanen in de diaspora.

Geen van deze verklaringen voldoet. Het bewijs daarvoor kan gevonden worden in de relatief kleine groep slaven (ongeveer 6 procent van de 7 miljoen), die het relatieve demografische geluk hadden om in Noord-Amerika terecht te komen en de ongeveer 500.000 Europeanen - een grote minderheid, ongeveer 25 procent van de 2 miljoen - die het ongeluk hadden als contractarbeiders, planters of krijgsgevangenen naar het Engelse, Franse of Nederlandse deel van het Caribische gebied te zijn gegaan of gebracht. De ontwikkeling van de Afrikanen in Noord-Amerika verliep als die van de Europeanen: de vrouwen kregen op vroege leeftijd hun eerste kind en er waren veel overlevende kinderen. De Europeanen in tropisch Amerika bleken net als de Afrikanen relatief vroeg te sterven en relatief weinig kinderen te krijgen. Deze twee uitzonderingsgroepen bewijzen, dat noch de behandeling, noch abortus provocatus, noch de ongelijke sekse-verhoudingen het demografische verschil tussen de twee migratiecircuits afdoende verklaren.

Gelet op deze bevindingen is het opmerkelijk, dat er vóór 1800 zo weinig Europeanen emigreerden. In de loop van de vorige eeuw werden een aantal obstakels voor intercontinentale migratie geslecht. De trein maakte het eenvoudiger dan vroeger om naar de emigratiehavens te komen en om uit de immigratiehavens verder te reizen. Stoomschepen maakten de reis comfortabeler en goedkoper dan voorheen.¹⁰ Geen wonder dat na 1800 de omvang van het eerste migratiecircuit naar de gematigde zones van de Nieuwe Wereld vertwintigvoudigde: meer dan 44 miljoen Europeanen trokken naar Noord-Amerika en 6 miljoen naar Zuid-Amerika. Weer slaagden de meeste Europese emigranten erin om veel betere leef- en werkomstandigheden overzee te scheppen dan thuis. Overigens ontstonden er 'Nieuwe Amerika's' in Australië, Nieuw-Zeeland, de Maghreb en in Zuid-Afrika.¹¹

Merkwaardig is, dat ook het tweede, minder aantrekkelijke migratiecircuit bleef bestaan. Dit gebeurde aanvankelijk door de illegale slavenhandel, hoewel het vervoer van slaven uit Afrika in de eerste helft van de vorige eeuw buiten de wet was gesteld. Er is overigens geen twijfel over mogelijk, dat zonder die wettelijke afschaffing nog vele miljoenen Afrikanen als slaaf naar de Nieuwe Wereld zouden zijn gehaald. De vraag naar arbeid in tropisch Amerika was groot en bleef groot en daarom betekende het einde van de illegale slavenhandel niet het einde van het tropische migratiecircuit. Azië werd het nieuwe recruteringsgebied voor dit circuit.¹²

De dwingende noodzaak om nieuwe arbeiders te werven verklaart, waarom de werkgevers van het tweede migratiecircuit - meestal planters - in de loop van de vorige eeuw voortdurend bezig waren om de arbeidsomstandigheden op hun plantages te verbeteren. Daartoe voelden de planters zich ook moreel gedwongen. De grote en actieve groep voorstanders van de afschaffing van de slavenhandel en slavernij had de publieke opinie in Europa en Noord-Amerika bewerkt met een stortvloed van gruwelverhalen en met halve en hele waarheden over het plantagesysteem. Daarbij kwam nog dat de planters best in staat waren om zich hogere arbeidskosten te veroorloven; technische vernieuwingen deden de produktiviteit van de suiker- en katoenteelt voortdurend stijgen.¹³

Zo verloor het tweede Atlantische migratiecircuit in de loop van de tweede helft van de vorige eeuw veel van de nadelen, die het vanouds deden verschillen van het eerste. Het begon al met het vervoer. Op den duur was het transport per schip van arbeidsmigranten uit Azië naar het Caribische gebied onderworpen aan meer regels dan het vervoer van Europese troepen en landverhuizers naar Noord- en Zuid-Amerika en Australië. Dat gold ten dele ook voor de woon- en werkomstandigheden.¹⁴ Natuurlijk bleven er tussen de twee migratiecircuits verschillen bestaan, die geen wetgeving kon opheffen. Het tweede migratiecircuit bood meestal uitsluitend uitzicht op werk op een plantage, terwijl de deelnemers aan het eerste circuit in een volkshuishouding terecht kwamen, die veel meer mogelijkheden bood dan alleen landbouw.

Als dat tweede migratiecircuit veel van zijn negatieve kanten had verloren, waarom hebben dan zo weinig Europeanen er gebruik van gemaakt? Voor een deel valt die onwil van de Europeanen om naar de plantages te migreren te verklaren uit het gevaarlijke ziektemilieu. In het Caribische gebied was de sterfte onder de Engelse en Franse troepen in de vorige eeuw drie en een half keer zo hoog als thuis en zelfs Noordamerikaanse troepen in het Zuidelijke plantagegebied van de Verenigde Staten kenden een twee keer zo hoge sterfte als thuis.¹⁵ Kortom, Europese landverhuizers speelden roulette met hun gezondheid als ze naar de tropische plantages van de Nieuwe Wereld trokken.

Hebben de Afrikanen van het verbeterde tweede migratiecircuit geprofiteerd om hun levens- en arbeidsomstandigheden te verbeteren? Nauwelijks. Het aantal vrijwillige landverhuizers of tijdelijke arbeidsmigranten uit Afrika, dat naar de Nieuwe Wereld trok, is te verwaarlozen. Natuurlijk is het mogelijk om te veronderstellen, dat de levens- en arbeidsomstandigheden in Afrika beter waren dan in de plantagegebieden van Amerika. Waarschijnlijk is echter, dat grote groepen potentiële Afrikaanse arbeidsmigranten nooit voor de keus zijn gesteld om thuis te blijven of te emigreren. Aan gene zijde van de Atlantische Oceaan mocht de slavernij dan zijn afgeschaft, in Afrika was daar geen sprake van. In plaats van naar Amerika trokken de Afrikaanse migranten in de vorige eeuw *binnen* Afrika naar gebieden waar pinda's, palmpitten en palmolie werden geproduceerd.¹⁶

Zo blijft Azië over als herkomstgebied voor transatlantische migratie naar Amerika. Vanaf 1840 zijn er ongeveer een half miljoen Aziaten naar het Caribische gebied getrokken. Van hen kwam ongeveer één zesde uit China en

vijf-zesde uit Brits Indië.¹⁷ In veel van de literatuur wordt de Aziatische migratie naar tropisch Amerika gelijk gesteld met de slavenhandel en slavernij uit de periode daarvoor. Nieuw onderzoek heeft echter aangetoond, dat de negentiende-eeuwse Aziatische migratie veel met de Europese exodus uit dezelfde periode gemeen had. Honger en verlies van land dwongen miljoenen Aziaten om huis en haard te verlaten. De meeste Aziaten migreerden binnen hun eigen continent. Van de weinige Indiërs en Chinezen, die verder trokken, slaagde een groot aantal erin om een nieuw bestaan overzee op te bouwen, dat beter was dan thuis. Het percentage retourmigranten onder de Aziaten in het Caribische gebied was niet hoger dan onder de Europese emigranten naar de Verenigde Staten: zo'n twintig procent. Bovendien bleek de grootste groep Aziatische immigranten, die der Brits-Indiërs, net als de Europeanen in de Nieuwe Wereld in staat te zijn om een hoge bevolkingsgroei te verwezenlijken. Dat betekent, dat de Brits-Indiërs als eersten het grote nadeel van het tweede migratiecircuit hebben overwonnen en dat zij zonder gevaar van een langdurige demografische teruggang naar tropisch Amerika konden emigreren. Zo bleven er na 1800 weliswaar twee migratiecircuits bestaan, maar beide circuits gaven de migranten goede kansen om hun positie te verbeteren.¹⁸

Intercontinentale migratie: acceptatie en macht

Er is niet veel verbeelding voor nodig om te begrijpen, dat de migranten van de twee genoemde migratiecircuits op totaal verschillende wijze geaccepteerd zijn in het land van bestemming. De Europeanen migreerden alleen dan als ze hun eigen maatschappij konden meenemen. Dat werd al meteen duidelijk bij de kolonisatie van de Nieuwe Wereld. Daar, waar de Europeanen kwamen, werden Europese wetten en bestuur ingevoerd. De Europeanen peinsden er niet over om essentiële elementen van de Indiaanse samenleving en cultuur een plaats te geven in hun koloniën. Hoogstens werd de Indianen de mogelijkheid gelaten om in de hen toegekende reservaten de herinnering aan hun eigen taal, bestuur en rechtspraak levend te houden.

Niet alleen de Nieuwe Wereld ondervond de gevolgen van de Europeanisering, Afrika en Azië maakten daar ook kennis mee. Hoewel de Europeanen in elk van de twee laatstgenoemde continenten verre in de minderheid waren en bleven, werden in door hen bewoonde enclaves de Europese talen, wetten en gebruiken ingevoerd. Van integratie was geen sprake.

Op dit éénrichtingsverkeer zijn een paar uitzonderingen gemaakt. Zo hadden de Pilgrim Fathers de strenge winters in Noord-Amerika niet overleefd zonder de hulp van de Indianen, die hen vertrouwd maakten met de fauna en flora van de Nieuwe Wereld.¹⁹ De Indianen, Afrikanen en Aziaten maakten de Europeanen duidelijk hoe belangrijk slavernij was in die gebieden, waar de vraag naar arbeid veel groter was dan het aanbod.²⁰ Bovendien bleek de Europese elite zeer gecharmeerd te zijn van een aantal luxe produkten uit het Midden-Oosten en Azië. Chinees porselein en Indiase textiel werden niet alleen op grote schaal naar Europa geëxporteerd, maar ook in Europa geïmi-

teerd. Dit alles kan echter het feit niet verdoezelen, dat de Europese landverhuizers overzee hun eigen cultuur behielden en die aan de niet-Europeanen oplegden.

Precies het tegenovergestelde beleefden de Afrikanen, die voor een groot deel als slaaf hun continent verlieten. De Afrikaanse slaven werden gedwongen hun eigen cultuur zo snel mogelijk te vergeten en daarvoor in de plaats de cultuur van hun Europese eigenaren te accepteren. Toch werden de Afrikaanse slaven en hun nakomelingen niet in staat gesteld om deel uit te maken van de Europese kolonistenmaatschappij. De gevolgen van deze paradoxale situatie verschilden overigens aanzienlijk naar gelang de situatie in het gebied waar de gedwongen migranten uit Afrika terecht kwamen.

In het Zuiden van Noord-Amerika bestond er voor de Afrikaanse slaven maar weinig kans om hun eigen culturele identiteit te bewaren. Daar waren de Europese kolonisten numeriek verre in de meerderheid, terwijl de slaven verspreid woonden, omdat de katoenplantages meestal maar een paar slaven telden. Hun band met Afrika was bovendien zwak, omdat de aanvoer van nieuwe slaven uit Afrika zeer beperkt was. Immers, de slavenbevolking in Noord-Amerika groeide als enige in de Nieuwe Wereld door natuurlijke aanwas. Deze situatie had tot gevolg, dat in het Zuiden van de Verenigde Staten voor de Afrikanen de dwang om de Europese cultuur te aanvaarden groot was, terwijl er tegelijkertijd voor geassimileerde slaven en hun nakomelingen maar weinig kans was om op de maatschappelijke ladder te stijgen. Voor vrijwel alle beroepen en functies van enig belang, waren er voldoende blanken voorhanden.

In het Caribische gebied en in Noordoost Brazilië was de situatie voor de Afrikaanse slaven in cultureel opzicht gunstiger dan in het Zuiden van de Verenigde Staten, hoewel de levensomstandigheden juist slechter waren. Natuurlijk was ook in die gebieden de Europese cultuur dominant, maar het aandeel van de Europeanen in de totale bevolking was relatief gering. Op de grote Caribische suikerplantages woonden vaak niet meer dan drie of vier blanken en vele honderden slaven. In zo'n situatie was het voor de slaven niet moeilijk om een eigen wereld te scheppen, waarin ze voor een deel de herinnering aan Afrika levend konden houden. Bovendien arriveerden er steeds nieuwe slaven uit Afrika, omdat de sterfte hoog was. Het behoud van de Afrikaanse cultuur was *a fortiori* mogelijk voor de weggelopen slaven, de *marrons*, die in de jungle eigen gemeenschappen hadden gesticht.²¹

Afrikaanse cultuur

Dat veel van de Afrikaanse cultuur in de Nieuwe Wereld overleefde, werd eigenlijk pas duidelijk na de afschaffing van de slavernij. Toen bleek, dat de ex-slaven zich maar zeer gedeeltelijk het religieuze en economische gedachtengoed uit Europa hadden eigen gemaakt. Ze waren bijvoorbeeld niet bereid om als plantage-arbeider werkzaam te blijven, ook al leverde dat meer op dan een bestaan als kleine, zelfvoorzienende boer. In feite kozen de ex-slaven en masse

voor een bestaan buiten de plantages. In de kleine landbouw, die zich toen ontwikkelde, bleken vele Afrikaanse cultuurelementen een belangrijke rol te spelen in de wijze waarop de ex-slaven hun land bewerkten, verdeelden en vererfden. In de handel namen vrouwen een belangrijke plaats in net als in Afrika. Voor veel vrijgelaten slaven waren scholen, ziekenhuizen en missieposten instrumenten van het blanke streven naar dominantie, waar zij zich verre van wilden houden. Daar stond tegenover, dat de ex-slaven - anders dan in het Zuiden van de Verenigde Staten - in het Caribische gebied in sociaal opzicht minder door de blanken gediscrimineerd werden. De teruggang van de plantage-economie had ook een daling van het aantal blanken tot gevolg gehad en het groeiende overheidsapparaat kon niet zonder zwarte en mulatse ambtenaren.²²

Zo leverde de integratie en acceptatie van de zwarte migranten in de Nieuwe Wereld een vreemde paradox op. In de Verenigde Staten kregen de nakomelingen van de Afrikaanse immigranten maar weinig kans om door de dominante groep ooit als gelijken geaccepteerd te worden, hoewel de zwarten in de Verenigde Staten zich het meest hadden moeten aanpassen aan de Europese cultuur. In het Caribische gebied en in Brazilië hadden de nakomelingen van de slaven in beginsel meer maatschappelijke en politieke mogelijkheden dan in de Verenigde Staten, maar velen wilden de kansen niet benutten, omdat ze de Westerse waarden en normen afwezen. Het gevolg is weer een paradox: de meest verwesterde nakomelingen van de slaven, de zwarten in de Verenigde Staten, zijn veel trotser op hun Afrikaanse 'roots' dan de zwarten in tropisch Amerika.

De culturele gevolgen van de migratie lijken voor de contractarbeiders uit Azië minder ingrijpend te zijn geweest dan voor de Afrikaanse slaven. In de eerste plaats vertrokken de Aziaten in beginsel voor een periode van vijf tot tien jaar. Zij wisten, dat ze eens konden terugkeren. In de tweede plaats migreerden de meeste Aziatische contractarbeiders naar die plantagegebieden, waar de Europeanen in de minderheid waren en waar er maar weinig aandrang bestond om de immigranten te verwesteren. Van integratie in het gastland was aanvankelijk nauwelijks sprake: de Indiërs, Chinezen en Javanen vormden een - naar verwacht tijdelijke - enclave binnen de reeds aanwezige bevolking. De band met Azië bleef sterk door de voortdurende wisseling van migranten. De Aziaten werden door de koloniale machthebbers uit Europa noch door de ex-slaven als gelijkwaardige partners geaccepteerd.

In deze situatie begon verandering te komen nadat de overzeese Aziaten zich waren gaan realiseren, dat zij zich eigenlijk voorgoed in het immigratiegebied hadden gevestigd en dat zij van de contractueel vastgelegde gratis retourpassage waarschijnlijk nooit meer gebruik zouden maken. Pas na dat moment begonnen de overzeese Aziaten zich inwoners van hun gastland te voelen.²³

Gemakkelijk ging dat niet. Veel Aziaten waren naar plantagegebieden geëmigreerd, waar de economie buiten de exportlandbouw, mijnexploitatie en spoorwegbouw maar weinig te bieden had zoals Guyana, Trinidad, Suriname, Peru, Uganda, Mauritius, Noordoost Sumatra en Fiji. In de meeste van deze

gebieden waren de mogelijkheden voor economische diversificatie uiterst beperkt. Zo werden de contractarbeiders uit Azië na afloop van hun contract met dezelfde problemen geconfronteerd als de slaven na afloop van de slavernij. Beide groepen vormden een niet-geïntegreerd, apart segment in de maatschappij en beide groepen waren niet in staat ooit door te dringen tot de sociale top, omdat de koloniale bestuursélite weigerde hen te accepteren. Nieuw was, dat de ex-Afrikanen en ex-Aziaten gedwongen werden om met elkaar te concurreren om de schaarse economische mogelijkheden, die de zwakke economie van de immigratiegebieden hen bood.

Voor een aantal nakomelingen van de Afrikaanse slaven en de Aziatische contractarbeiders was er maar één uitweg uit deze situatie: weer migreren. Zo zijn er thans uitgebreide Caribische emigrantengemeenschappen van zowel ex-Afrikaanse als ex-Indiase origine ontstaan in Engeland, Frankrijk, de Verenigde Staten, en Canada. Berucht is de gedwongen migratie van de Indiase gemeenschap in Uganda, die op last van Idi Amin, de lokale dictator, plotseling haar nieuwe vaderland moest verlaten, 'omdat de spoorweg nu al zeventig jaar klaar was'. De werkelijke reden voor de verbanning van de Indiërs was het feit, dat zij in Uganda een dominante plaats hadden weten te verwerven in de handel en nijverheid en dat zij daardoor onder veel Afrikanen afgunst wekten.²⁴

Een soortgelijke afgunst ontstond overigens in de meeste gebieden, waar Indiase en Chinese contractarbeiders zijn binnengehaald. Zo werden Aziaten het slachtoffer van rassenonlusten in Guyana, Trinidad en Fiji, nadat de kolonisator, Engeland, zich had teruggetrokken.

Conclusie: wat moet er nog uitgezocht worden?

Migratie is in beginsel positief te waarderen. Meestal bevordert migratie de economische groei en verkleint ze de inkomensverschillen. Vaak slaagt de meerderheid van de migranten erin om hun leef- en werkomstandigheden overzee te verbeteren. In materieel opzicht gold dat zelfs voor de gedwongen migranten uit Afrika. Vandaag de dag verdienen klein- en achterkleinkinderen van de Europeanen, Aziaten en Afrikanen overzee gemiddeld hogere inkomens dan de nakomelingen van hen, die thuis bleven. Met het oog op dit resultaat dient de vraag waarom mensen emigreren te worden veranderd in de vraag waarom er eigenlijk relatief zo weinig mensen zijn geëmigreerd.

Het antwoord op de vraag is overigens niet makkelijk te geven. Als we nog eens kijken naar de absolute en relatieve omvang van de Europese, Afrikaanse en Aziatische emigratie, zoals uiteengezet in het eerste deel van dit artikel, dan blijkt zonneklaar dat de Europeanen een grote voorsprong hadden, omdat ze konden beschikken over een infrastructuur voor massavervoer en over een inkomen, dat het hun niet alleen mogelijk maakte om de reis te betalen, maar ook om het verlies aan inkomsten tijdens de verhuizing van het ene naar het andere land te boven te komen. Dat verklaart waarom tachtig procent van de intercontinentale migranten Europeanen waren. Het ziet er naar

uit, dat gedurende de afgelopen drie decennia de Afrikanen en Aziaten hun aandeel in de intercontinentale migratie wel vergroot hebben, maar dat zij - althans tot 1970 - nog steeds in de minderheid waren. De overgrote meerderheid van de migranten, die in beweging kwamen ten gevolge van de dekolonisatie, waren immers van oorsprong Europeanen en geen Afrikanen of Aziaten.

Iedere keus heeft zijn prijs en de keuze om te migreren vormt geen uitzondering op deze regel. In het tweede deel van deze bijdrage is erop gewezen, dat de migratie van het ene leefmilieu naar de andere vaak een groot aantal demografische nadelen met zich bracht. De Europese migranten kozen daarom meestal voor een bestemming, waar het gevaar om ziek te worden en te sterven kleiner was dan thuis. Toch is het goed om erop te wijzen, dat vóór 1800 ongeveer twee miljoen Europeanen naar de tropische delen van Afrika, Azië en de Nieuwe Wereld zijn getrokken. Ze deden dat meestal niet om zich permanent te vestigen, maar met het doel om slechts een beperkte periode in de tropen te blijven als koopman, bestuurder, matroos of soldaat. Het resultaat was echter hetzelfde: een zeer hoge sterfte. Het onderzoek naar de motivatie van deze groep Europeanen staat nog in de kinderschoenen en er bestaat geen duidelijk antwoord op de vraag waarom de Europeanen zo lang en met zovelen naar de dodelijke bestemmingen in de tropen zijn gereisd.

Voor de Afrikanen is het antwoord op deze vraag niet moeilijk te geven: zij hadden geen keus. Voor de Aziaten leek aanvankelijk hetzelfde te gelden. Als ze wilden migreren, dan konden ze alleen terecht in de ongezonde plantagekolonies en niet of nauwelijks in de gebieden, waar de Europese migranten in de vorige eeuw en masse heentrokken. Het is echter opmerkelijk, dat de Aziaten er relatief snel in slaagden de gezondheidsproblemen in de 'slechte' immigratiegebieden te overwinnen. Hoe en waarom deze doorbraak tot stand is gekomen, is een vraag, die aan de hand van de huidige onderzoekgegevens nog niet beantwoord kan worden.

Voorts zij erop gewezen, dat Europa, Afrika en Azië niet alleen geconfronteerd werden met intercontinentale migratie, maar ook met een omvangrijke interne migratie. Helaas zijn deze interne migraties vele minder goed gedocumenteerd dan hun intercontinentale tegenhangers. Dat er tussen deze twee stromen een groot aantal overeenkomsten bestonden, is wel duidelijk en er is reden om aan te nemen, dat intra- en inter-continentele migratie elkaar voor een groot deel overlappen. Als dat zo is, dan rijst de vraag hoe de migranten tussen deze twee mogelijkheden een keus maakten. Er zijn overigens aanwijzingen, die een verband laten zien tussen de afstand van de migratie en de kansen een substantiële verbetering van de materiële en immateriële woon- en werkomstandigheden. Hoe groter de afstand, hoe groter de kans op een beter bestaan. Ook op dit punt is meer onderzoek dringend gewenst.

Tot slot nog een enkel woord over het migratiecircuit van slaven uit Afrika en contractarbeiders uit Afrika. Waarom zijn in dit circuit het transport en de leef- en woonomstandigheden op de plantages eigenlijk zo drastisch verbeterd? Ook zonder zulke verbeteringen zou er zeker wel voldoende aanbod van Afrikaanse slaven en Aziatische contractarbeiders zijn geweest. Dat

aanbod was zo groot, dat de meeste wettelijk afgedwongen verbeteringen niet uit economische motieven te verklaren zijn.

Dit alles wijst erop, dat we de invloed van de Europese overheden in de metropool en de kolonie op de migratiecircuits niet moeten onderschatten. Deze overheden stonden sinds het midden van de achttiende eeuw voortdurend onder druk van de publieke opinie in West-Europa en Noord-Amerika en deze situatie heeft voor een aantal opmerkelijke verbeteringen gezorgd. Zo werden de vervoersomstandigheden in de slavenhandel verbeterd en op den duur werd deze handel zelfs buiten de wet gesteld, hoewel dat voor de koloniale economie grote schade heeft opgeleverd. Ook werden de recrutering, het vervoer en de arbeidsvoorwaarden en leefomstandigheden van de Aziatische contractarbeiders sterk verbeterd ondanks de economische nadelen daarvan. Op den duur werd ook deze migratie onmogelijk gemaakt, hoewel er nog voldoende vraag en aanbod was. Al deze voorbeelden duiden erop, dat de balans van voor- en nadelen van migratie sterk werd beïnvloed door politieke en niet alleen door economische invloeden. Er bestaat echter nog geen grondige studie, waarin het politieke effect op de migratie goed is geanalyseerd. Kortom, er is nog veel te doen.

Noten:

1. N. Canny, 'In search of a better home? European overseas migration, 1500-1800' in: N. Canny, ed., *Europeans on the move; studies on European migration* (Oxford 1994) 263-283; D. Eltis, 'Free and coerced transatlantic migrations: some comparisons', *American Historical Review* 88/2 (April 1983) 252-255.
2. W. Woodruff, *Impact of Western man; a study of Europe's role in the world economy, 1759-1960* (New York 1967) 60-113.
3. S.L. Engerman, 'Servants to slaves to servants; contract labour and European expansion' in: P.C. Emmer, ed., *Colonialism and migration; indentured labour before and after slavery* (Dordrecht 1986) 263-294.
4. J.L. Miège, 'Rapatriés' in: *Encyclopédie Universalis* (Paris 1989) 534.
5. J. Lucassen, *Migrant labour in Europe, 1600-1900. The drift to the North Sea* (London 1987).
6. J.A. Meagher, 'The introduction of Chinese laborers to Latin America: the "Coolie Trade", 1847-1847'. Unpublished Ph.D. thesis Dept. of History, University of California (Davis 1975) 50-56 en 143-145. H. Tinker, *A new system of slavery; The export of Indian labour overseas, 1830-1920* (Oxford 1974) 39-61.
7. Over de oorzaken van de demografische teruggang onder de Afrikaanse gemeenschappen in de Nieuwe Wereld bestaat geen eenstemmigheid. K.F. Kiple, *The Caribbean slave; a biological history* (Cambridge 1984); P.D. Curtin, 'African health at home and abroad' in: K.F. Kiple, ed., *The African exchange: towards a biological history of black people* (Durham/Londen 1987) 110-139 en R.W. Fogel, *Without consent or contract. The rise and fall of American slavery* (New York 1989) 123-126.
8. K.G. Davies, *The North Atlantic world in the seventeenth century* (Minneapolis / Oxford 1974) 63-80. Het hiervolgende is grotendeels overgenomen uit P.C. Emmer, *Europa's expansie in het Atlantische gebied; wandaad of weldaad?* Inaugurele rede (Leiden 1991).
9. B. Bush, *Slave women in Caribbean society 1650-1838* (Bloomington 1990).

10. W. Nugent, *Crossings. The great transatlantic migrations, 1870-1914* (Bloomington 1992).
11. T.J. Hatton and J.G. Williamson, ed., *Migration and the international labor market, 1850-1939* (Londen/New York 1994).
12. D. Eltis, *Economic growth and the ending of the transatlantic slave trade* (Oxford 1987) 223.
13. J.R. Ward, *British West Indian slavery; the process of amelioration* (Oxford 1988) 261-263 (suiker) en Fogel, *Without consent or contract*, 72-80 (katoen).
14. Tinker, *A new system of slavery*, 145; P.C. Emmer, 'Immigration into the Caribbean: the introduction of Chinese and East Indian indentured laborers between 1839-1917' in: P.C. Emmer and M. Mörner, ed., *European expansion and migration; essays on the intercontinental migration from Africa, Asia and Europe* (Oxford 1992) 259-262.
15. P.D. Curtin, *Death by migration; Europe's encounter with the tropical world in the nineteenth century* (Cambridge 1989).
16. Eltis, *Economic growth*, 227-232.
17. Emmer, 'Immigration into the Caribbean', 66.
18. Ibidem, 80-83 en J.D. Gould, 'European inter-continental migration. The road home. Return migration from the U.S.A.', *Journal of European Economic History*, 9 (1980), 41-111.
19. William Cronon, *Changes in the land; Indians, colonists and the ecology of New England* (New York 1983).
20. P.E. Lovejoy and N. Rogers, ed., *Unfree labour in the development of the Atlantic world* (London 1994).
21. S. Mintz and R. Price, *The anthropological approach to the Afro-American past: a Caribbean perspective* (Philadelphia 1976).
22. P.C. Emmer, 'The price of freedom; the constraints of change in post-emancipation America' in: F. McGlynn and S. Drescher, ed., *The meaning of freedom; economics, politics and culture after slavery* (Pittsburgh/Londen 1992) 33-39.
23. C. Clarke, C. Peach and S. Vertovec, 'Introduction: themes in the study of the South Asian diaspora' in: C. Clarke, C. Peach and S. Vertovec, ed., *South Asians overseas; migrations and ethnicity* (Cambridge 1990) 1-29.
24. M. Twaddle, 'East African Asians through a hundred years' in: Clarke, e.a., ed., *South Asians overseas*, 149-163.